

Szántay Zsófi

Egyéni kutatás munkaközi 2013. május

Fikció és hely – jövő-képekben

A jelen tanulmányban arra teszek kísérletet, hogy meghatározzam az (alkalmazott) építészeti utópiákra épülő tervezésmódszertanok a fikció tudatos használatán alapuló gyakorlatait, s felfejtsem ezek eredetét. A jövőképek keresése, életmódmodellek, működési modellek az emberre irányulnak. A téri modellek csak ennek folyamányaként értelmezhetőek. Az alkalmazott utópiák esetében a leendő használók vágyai kerülnek felszínre (vö. education of desire), melyre alapozva egy multidiszciplináris csoport az építész vezetésével jövőképre alapozott modelleket gyárt. Kimondva vagy kimondatlanul a legelső modell a használókra irányul. A vágyak segítségével megfogalmazódik egy emberkép a megrendelőkről.

0. Vágyak felszínre hozása (amire a megrendelők vágnak)

jelzők, leírások, vonatkozó mellékmondatok, célhatározói mellékmondatot

Ilyen vagy olyan közösséget akarunk

Olyan életet akarunk, ami...

Ilyen vagy olyan környezet

1. Emberkép megalkotása (akinek épít az építész, a megrendelők valós állapota)

jelzők, attribútumok használata, a csoport megkülönböztetése, milyen emberek? vonatkozó mellékmondatok, jelen idő

Olyan közösség, ami ...

Értelmiségiek, akik ...

2. Jövőkép megfogalmazása (a komplex célállapot, ami a vágyak beteljesülését folyamatosan táplálni tudja)

jövő idejű kijelentő (felszólító) mondatok

Ilyenek/ olyanok lesznek, valamilyen módon fognak élni...

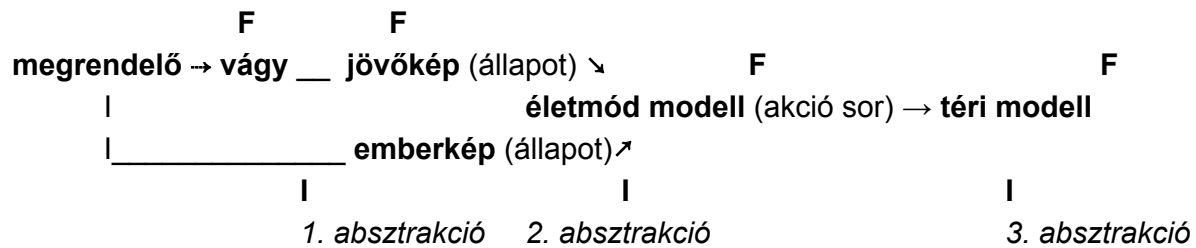
2. Életmód modellek megfogalmazása (az a mód, ahogyan megvalósulhat a célállapot, az eszköz ami a két állapotot összetartja, lehetőséget ad, hogy az emberek eljussanak a jövőképhe)

cselekvést, tevékenységet leíró jövő (jelen) idejű kijelentő mondatok

X/Y ezt és azt fogja csinálni...

3. A téri modell megfogalmazása (olyan térstruktúra, amely az életmódmodellek megvalósulását (cselekvéseit) lehetővé teszi - *alkalmazott* utópia: nem az ideális állapot fenntartását célozza, hanem annak eléréséhez vezető konkrét tevékenységeket veszi figyelembe, tevékenységekhez rendel tereket, így nem válik absztrakttá. Függvény, ami tevékenységhez teret rendel))

X/Y ezt itt és itt fogja csinálni...

A leírt folyamatban legalább 4 ponton tudatosan a fikciót és képzeletet alkalmazza vagy a megrendelő, vagy az építész, és legalább a jelölt 3 helyen történik absztrakció. Ebből arra következtethetnénk, hogy a módszer csődöt mond, a valósághoz végeredményben nem marad semmi köze. Mi lehet mégis az oka, hogy találunk olyan eseteket, megvalósult példákat (?) amikor az építész mágis eredménnyel tud járni? Mért van az, hogy a vágy → modell mintántól eltérő gondolkodásmódott nem találunk? Milyen kapcsolata van a fikciónak a tudományos gondolkodással?

Tétel: a fikciónak kiemelt szerepe van az alkotó tevékenységben, így a fikció beágyazottsága a tudományos gondolkodásba természetes és magától értetődő.

1. Fikció

1.1. Fogalma

(*értelmező szótárak...*)

Eredet [fikció < **latin**: fictio (feltevés, kitalálás) < fingo (képzél, alkot)]

fingo, -ere, finxi, fictum

1. alakít, alkot, készít
2. kitalál, költ, kohol, színlel
3. rendbe szed, rendez {hajat, szőlőt}
4. {átv} elképzél, elhítet magával {dat}
5. kitalál, költ, kohol, színlel
6. {átv} kiképez, alakít, irányít

1. Kitalált dolog, aminek vagy semmi vagy nagyon kevés valóságos alapja van.

2. Tudományos: Feltételezett dolog; tudományban, a módszeres gondolkodásban csupán feltett, feltételezett jelenség vagy törvényszerűség, amelynek alapján a valóságnak megfelelő eredményekre lehet következtetni.

3. Jog: Kitalált jogi eset, tény, amelyből jogi következtetéseket vonnak le.

(Magyar on-line értelmező kéziszótár)

1.2. Fiktív helyek

(újgeográfia, dépaysement, egzotikus világok → párhuzamosan létező, lehetséges világok)

(Francoise Choay: La regle et le modele

Gottlob Frege: Über Sinn und Bedeutung

Saul Kripke: Megnevezés és szükségszerűség

Zvolenszky Zsófia: Megnevezés és szükségszerűség – Négy évtized távlatából

Farkas – Kelemen: Nyelvfilozófia (tudomány/filozófia-történeti részek)

A képzelet felszabadulásának egy lehetséges magyarázata: fiktív világok a valós még nem látott világok hatásaként.

Lehetséges párhuzamos világok eszközének használata tudományos, filozófiai eszmefuttatásokban, modalitás.

Viselő nélküli nevek Russell filozófiájában - kitalált helyek neve nyomában

“Despinába kétféleképpen lehet eljutni: hajón vagy teveháton.”

(Italo Calvino: Láthatatlan városok¹)

“Tehát Láthatatlan egy hegy enyhe lejtőjén terül el, alakja körülbelül négyszögletes.”

(Morus Tamás: Utópia)²

“A várostervezés vonatkozásában nincs olyan konkrét stílus, melynek használata megfelelő lenne Ecopolis esetében.”

(Paul F. Downton: Ecopolis: Architecture and Cities for changing climate³)

A jelen tanulmány célja, hogy a fiktív helynevek szemantikai tulajdonságairól és az őket érintő negatív egzisztenciális mondatok igazságértékéről gondolkodjunk Bertrand Russell elméletéből kiindulva. A dolgozat első szakaszában a viselő nélküli nevek kapcsán felmerülő referenciával kapcsolatos nyelvfilozófiai problémák egy körét vázolom fel, majd ismertetem a Russell névelmélete által nyújtott válaszokat ezekre a kérdésekre. Miután intuitív indíttatású kritikát formáltam a russelliánus elmélet kapcsán, röviden ismertetem Saul Kripke ellenérveit a jelentéselméletekkel szemben. A tanulmány második felében a létezés problémaköre kapcsán ismét Russell elméletét mutatom be, s bevezetek egy lehetséges csoportosítást a fiktív helyneveket illetően, és három konkrét példa, Ecopolis, Láthatatlan és Despiná városai segítségével. A tanulmány végén a felmerülő ellentmondások alternatív megoldásként a szimulációelméletet hívom segítségül Roman Frigg⁴ elemzése alapján.

A nyelvfilozófiai viták megértéséhez elsőként érdemes lehet a szemantika alapjaihoz visszanyúlnunk. Mi is a jel és ezen belül a nyelvi jel? Lehetséges meghatározás, hogy a jel a

jelölő - esetünkben a hangalak - és a jelentés, a jelölővel konvencionális kapcsolatban álló gondolat, fogalom, más kifejezéssel denotátum közötti reláció. Más megközelítésből a nyelvi jel olyan társító eszköz, ami a gondolatfolyamból kiszakítható szakaszhoz a jelentésfolyam egy kiszakítható szakaszát társítja.

Hogy megértsük ennek a társításnak, relációnak a mibenlétét, a referálás fogalmát fontos tisztáznunk. A referálás a jelölő és a jel viszonyaként értelmezhető, az a mód tehát, ahogyan a jelek a világ dolgaira vonatkoznak: leegyszerűsítve, ahogyan a jel "jelöl". Ennek legegyszerűbb esete az egyedi referálás, az egyes, egyedi dolgok jelölése, melynek két módja a nyelvben a határozott leírások és a tulajdonnevek használata (pl. "Franciaország fővárosa" és "Párizs"). Míg az előzővel attribútumok segítségével definiáljuk a referencia tulajdonságát, addig a tulajdonnevek esetében azt mondhatjuk el, hogy ezek nincsenek összefüggésben a jelölt dolog tulajdonságaival, s így nem következik belőlük a referencia semmilyen attribútuma. Mégis csak akkor töltik be a szerepüket, ha valamilyen további jellemzőjüket ismerjük, nem állnak meg önmagukban. A filozófiatörténetben a nagy nyelvfilozófiai viták folyamán a nevek ezen két ellentétes tulajdonsága áll szemben egymással (t.i. nem következik belőlük a referenciájuk semmilyen tulajdonsága de nem is állnak meg önmagukban), s hol ennek, hol annak a jellegzetességnek az elsődlegessége kerekedik felül (Farkas-Kelemen 124-126 o.).

John Stuart Mill 19. századi brit nyelvfilozófus az első jellemzőre koncentrál: elmélete szerint a nevek szerepe pusztán az, hogy a világban levő dolgokra referáljunk velük. A nevet két csoportba sorolva megkülönbözteti az általános nevet - melyekkel több dolgot denotálunk a világban - az egyedi nevtől, melyeket csak egy dologra alkalmazunk. Mill elmélete alapján a fent említettekkel összhangban a tulajdonnevek olyan egyedi nevek, amelyek nem hívnak elő, nem konnotálnak semmilyen attribútumot, direkt módon azzal tárggyal kötődnek össze, amelyet jelölnek, más szóval denotálnak. Röviden tehát a tulajdonnevek Mill álláspontja szerint denotálnak, de nem konnotálnak (Sainsbury 78 o.). Az elmélettel azonban rögtön két probléma is adódik, melyek közül az első rögtön el is vezet bennünket a viselő nélküli nevek problémaköréhez.

Ha ugyanis elgondolkodunk a Despina helynév szemantikai tulajdonságain, egyrészt Mill elméletét követve belátjuk, hogy ennek a névnek, mivel tulajdonnév, nincs konnotációja, hiszen nem mondható el róla, hogy előhívna egy attribútumot, s ezáltal az ezzel rendelkező dolgokat denotálná. Emellett azonban az is világossá válik, hogy Despina denotátummal sem rendelkezik, hiszen nincs olyan valós város, amelyet így neveznének. Mindebből az következik, hogy Despina sok más viselő nélküli név társával együtt - intuitív értékelésünk ellenére - szemantikai jellemzők híján elvileg nem lehetne a nyelv értelmes része.

Bertrand Russell, akinek az elméletével részletesen fogunk a továbbiakban foglalkozni, 20. századi Nobel-díjas angol matematikus, filozófus, logikus és szociológus behatóan foglalkozott a létezés fentiekben vázolt problémájával is. Mill elméletét folytatva mind a viselő nélküli nevet (pl. Despina), mind az azonosság állításokban nem felcserélhető nevet kizárja a valódi nevek - saját terminusával élve a logikai tulajdonnevek kategóriájából. Ha elfogadjuk Mill nyomán, hogy a

név annak eszköze, hogy rámutassunk valamire, és kételyek vetődnek fel akörül, hogy a dolog, amelyre Despina utal, valójában létezik-e, be kell látnunk, hogy Despina valójában nem név. Ezzel párhuzamosan egy logikai nevet tartalmazó mondat is csak akkor értelmes, ha a megnevezett dolog létezik. A gondolatmenet szerint a “Despinába kétféleképpen lehet eljutni: hajón vagy teveháton” mondat használatával tehát nem fejezünk ki semmit. Más oldalról megközelítve a problémát, Russell javaslata szerint a tulajdonnevek jelentését határozott leírások segítségével ragadhatjuk meg teljességében, ám ezek a leírások személyenként eltérőek lesznek. A név értelmének viszont állandónak kell lennie, ily módon a legtöbb leírást kielégítő dolog, a név egy közösségben nyilvános referenciája lesz a tulajdonnév jelentése (Sainsbury 84 o.). Despina városnév esetében ismét gondban vagyunk, hiszen ennek a névnek nincs nyilvános referenciája. Egyrésztől nem lehetünk biztosak abban, hogy ha két beszélő kimondja a “Despina nem létezett” mondatot, stabil nyilvános referencia hiányában ugyanazt fejezi ki a két állítással. Másrésztől abban sem hihetünk teljes bizonyossággal, hogy bármi is kielégítené az olyan leírást, mint “az a város, melyet a tevehajcsár teherhajónak, a tengerész tevépúpnak képzel”, vagy hogy van egyáltalán közös leírása ennek a városnévnek. Elképzelhető tehát, hogy a Despinával kapcsolatos állításoknak nincs nyilvános szemantikája.

Mivel intuíciónk váltig ellenszegül a Despinával kapcsolatos megnyilatkozások jelentésnélküliségével, vessük össze egy gondolatkísérlet erejéig egy létező város, mondjuk Róma hasonló leírásaival. Ahogyan kimondhatjuk, hogy “Despina nem létezett”, állíthatjuk azt is, hogy “Róma nem létezett”. Az utóbbi esetben tudjuk, hogy Rómának van nyilvános referenciája, hiszen létező város, a vele kapcsolatos releváns információk stabilak, aki járt ott pontos képet tud nyújtani a valóságáról. Így a létezése, megtapasztalhatósága révén egzakt ismeretek köre kapcsolódik hozzá. Ezzel szemben Despina valóban nem létezik, viszont a fikció kontextusában ugyanúgy érzékelhető ismeretanyag társul hozzá, mely egyértelmű formában egyetlen könyv lapjain koncentrálódik. Ha elfogaduk, hogy egy olyan személy, aki nem járt Rómában máshonnan szerzett ismeretei alapján fogalmazzon meg állításokat a szóban forgó városról, ezzel hozzájárulva annak nyilvános referenciájához, akkor szükségképpen el kell fogadnunk azt is, hogy Despinának is van ilyenfajta stabil jelentése.

Russell másik érvét is érdemes megforgatni. Eszerint nem lehetünk biztosak abban, hogy bármi is kielégítene egy viselő nélküli tulajdonnévről szóló leírást. Felvetődik a kérdés, vajon ha megfogalmazzuk “a város, ami hét dombra épült” leírást, vajon kielégíti-e ezt valami, s az pont Róma lenne-e? Nem feltétlenül, hiszen jelenleg sokkal nagyobb kiterjedésű a szóban forgó település, a dombok is beépültek, lekoptak, s csak ismereteink révén vélhetjük úgy, hogy Róma egykor valóban hét dombra épült. Az előbbi érveléssel analóg módon ezek az információk minőségükben nem stabilabbak, mint azok, amelyek a fikció kontextusában alátámasztják, hogy Despina pedig az a város, “amelyet a tevehajcsár teherhajónak, a tengerész tevépúpnak képzel”.

Emellett úgy gondolom, ugyanannyira találunk, vagy nem találunk közös leírást Róma esetében, mint a képzelt Despina kapcsán. Mivel az alapszituáció megegyezik a viselővel rendelkező és a viselő nélküli nevek esetében - mármint hogy ismeretek révén állítunk róluk dolgokat - azt

mondhatjuk, hogy ugyanazok a Saul Kripke által felvázolt problémák merülnek fel, ha a tulajdonnév referenciáját a leírásnyalábok által meghatározva képzeljük el a létezőt és nem létezőt jelölő tulajdonnevek esetében. Mindkét esetben felmerül az ingadozás problémája, miszerint a kompetens nyelvhasználók sem társítanak sem Rómához sem Despinához egységes leírást. Egyformán felvetődhet a tévedés, vagy a hiányos ismeret lehetősége is a társított leírások kapcsán (Zvolenszky 154-155 o.), elképzelhető, hogy az utikönyvet félreértette, vagy nem olvasta el behatóan az olasz fővárosba készülő turista, ahogyan az is lehetséges, hogy a Láthatatlan városok olvasása közben ugrott át pár sort az építész fáradt tekintete.

Amellett, hogy a fentieket összefoglalva Russell álláspontja szerint a viselő nélküli nevek nem rendelkeznek konnotációval, referenciával, nyilvános jelöléssel, így elvben nem értelmes részei a nyelvnek, kiderül az is, hogy problémát vet fel annak megítélése is, hogy a fiktív nevet tartalmazó állítás igaz-e, vagy hamis. Milyen módon tudjuk eldönteni a "Láthatatlan⁵ nem létezik" mondat igazságértékét, ha a fiktív város, mint ezt már oly sokszor említettük nem rendelkezik jelöléssel, tehát nem tudja rögzíteni az igazságértéket? Ez a kérdés annál is inkább izgató, mivel bizonyos fiktív neveket pontosan azért vezetnek be a tudományban, hogy igazságértékek eldönthetővé váljanak, erre a későbbiekben még részletesen visszatérünk. Egyáltalán miben tér el egymástól két viselő nélküli nevet tartalmazó mondat? Több nem létező dolog is van, s ha igen mégis-létezésüknek milyen a természete?

Alexius Meinong osztrák filozófus a 19. század végén azt a plauzibilisnek tűnő választ adja, hogy a bár a nem létező dolgok valóban nem léteznek, ennek ellenére fennállnak, és a nemlétüket állító mondatok róluk szólnak, így azok igazak (Sainsbury 100 o.). Azonban más oldalról szemlélve belátható, hogy ez a gondolatmenet ellentmondáshoz vezet: ha értelmesek az ilyen mondatok, referálnak valamilyen létezőre a viselő nélküli nevek, s közben azokról pont azt állítjuk, hogy nem léteznek. Bár intuitíve számomra Meinong feltételezése elfogadhatónak tűnik, hiszen nem érzem szükségesnek az ellentmondás feloldását létezésüket tekintve is ellentmondásos, nem létező dolgok esetében, Russell igyekezete szintén érthető egy olyan elmélet létrehozására, mely ezt a problémát kiküszöböli. Eszerint a brit logikus a nyelvtanilag egyes számú nem létezőt állító mondatokat határozott leírást tartalmazó kvantifikált mondatokra vezeti vissza, s ennek predikátumlogikai leírásának igazságértékét elemzi. A módszer kiindulása az a megkülönböztetés, mely szerint Russell az egyedi referáló nevek kategóriáján belül élesen elválasztja egymástól a logikai nevek csoportját - melyek egyetlen funkciója a megnevezés, referálás -, a többi névtől, melyek határozott leírásként is értelmezhetőek (Sainsbury 101 o., Farkas-Kelemen 148-152 o.). A leírásokat tartalmazó mondatok predikátumlogikai fordítása pedig kvantifikált mondatként történik. Ha a „Morus szigetének fővárosa egy hegy enyhe lejtőjén terül el” mondatot tekintjük, az átírás körülbelül a következő módon alakul: Van egy és csak egy hely, ami Morus szigetének fővárosa, és az egy hegy lejtőjén terül el. Eközben egyrészt rögzítjük, hogy a leírt dolog létezik, másrészt, hogy ebből a dologból, amely pontosan kielégíti a megfogalmazott tulajdonságegyüttest, csak egyetlen van. Az egzisztenciális mondatot tagadása („Morus szigetének fővárosa nem létezik”) így annyit tesz, hogy nincs olyan egyedi dolog, amely a leírásban bevezetett tulajdonság együttest kielégítené. Eszerint az eredeti mondat, „Morus szigetének fővárosa egy hegy enyhe lejtőjén terül el” azért lesz hamis, mivel tartalmazza azt az

állítás, hogy a főváros létezik, s ezzel a meinongi ellentmondás is megoldódik.

Ez az értékelés azonban nem feltétlenül kielégítő. Több filozófus is, köztük Strawson kritika alá vette, mégpedig azzal az érveléssel, hogy ahelyett, hogy a létezés miatt tekintenénk intuitíve hamisnak a mondatot, inkább valamiféle hiányérzetünk marad a mondat kapcsán, mintha nem sikerült volna állítást tennie a beszélőnek (Strawson 183). Ennek oka szerinte abban keresendő, hogy a leírás referenciája nem létezik, így nem járul hozzá az őt magába foglaló állítás igazságfeltételeihez. Bár Strawson érvelése számomra meggyőző, mégis Meinong magyarázatát részesíteném előnyben ezen kérdéskör kapcsán. Bár Morus szigetének fővárosa, Láthatatlan valóban nem látható és nem létező, mégis – a meinongi kifejezéssel élve - fennáll egy sajátos elképzelt világban, melyet történetesen Morus Szent Tamás tollából ismerhetünk meg. Ezen a fiktív világ - nevezzük gondolati univerzumnak - saját szabályrendszerrel rendelkezik, s ezen belül az igazságérték megítélése értelmezhetővé válik.

Ezen a ponton egy rövid időre távolodjunk el a parázs filozófiai viták kontextusától, és vizsgáljuk meg magukat a kitalált helyneveket. Mivel a nyelvfilozófiai problémakörhöz legközelebb az írott nyelvi forrás áll, ezért az irodalom területére szorítkozva három különböző típusba sorolom a fiktív helyneveket, melyek sorban az irodalmi fikció, az irodalmi utópia és az alkalmazott utópia műfajokban találhatóak meg. Az irodalmi fikció alatt azokat az írásokat értem, melyek játékos leírásai a hely szerepe szerint minden különösebb cél nélkül egy kitalált színtérre lokalizálja a cselekményt, s ezzel tudatosan *eltávolítja azt a valóságtól*. Ennek példaként értelmezhetjük Despina városát, amelynek neve pusztán azt jelzi Calvino fantasztikus könyvében, hogy ez egy elképzelt város. A tartalom, amely hozzá kötődik, művészi ábrázolása egy gondolatnak, melynek lényege a vágyak megtestesülése a tenger és a homok sivataga közti határvonalon.

Ezzel szemben Morus elképzelt szigete, s ennek fővárosa, Láthatatlan szerepét tekintve más jellegűnek mondható: bár a név eredendően antinoma – bár „láthatatlan”, a könyv belső fiktív világán belül mégis látható – részletes leírással pontosan megismerhetővé válik az olvasó számára. Több elemző is felveti a kérdést, vajon mi az oka ennek a szándékolt kettősségnek. Françoise Choay⁶ felvetése kézenfekvőnek tűnik, mi szerint a részletes téri leírások célja a társadalom leírt működésének hihetővé tétele, emellett maga is eszköz, amely az ideálisként értelmezhető *állapotot téri keretként folyamatosan fenntartja*. Az elképzelt hely tehát a legalábbis gondolati szinten egyértelműen sugallt megvalósítás lehetőségének letéteményese, habár csak álarc mögött, a fikció áruhája mögé bújtatva. Morus művére egész irodalmi műfaj épült rá a 16. századtól kezdve, az irodalmi utópia, mely a fiktív hely – ou-toposz, azaz nem-hely ilyen jellegű kezelését sajátosságként tarja fent és fejleszti tovább.

Az utópia az előbbieken felvázolt térmanipuláló jellegzetességei miatt erős kapcsolatot alakított ki az építészeti írásokkal, például az építészeti traktátusokkal, s történetük összefonódott az elmúlt 500 év alatt. Az építészeti témájú gondolkodás kedvelt műfajaként a 20. századra az építészet társadalmi változásokban betöltött szerepének újraerősödésével az utópia tervezésben betöltött funkciója kibontakozott, s mára több tervezés-elméleti módszertan alapelemévé vált, melyeket Françoise Choay terminológiájával élve alkalmazott utópiáknak

nevezünk. Ezek a metodikák már egyértelműen a megvalósítás, az eu-toposz, „jó hely” létrehozására törekednek, a leírt vagy megrajzolt fikatív helyek a tervezés tudatos, racionális eszközöként kerülnek középpontba. Az alkalmazott utópia használatának egyik kulcsalakja Alberto Magnaghi olasz építész, a territorialista iskola megalapítója, aki az Ecopolis program résztvevőjeként a világ különböző pontjain felvetődő ökológikus várostervezési kezdeményezés résztvevője. Ecopolis olyan fikatív hely, ami *modellként* alkalmas a világ választott pontjain megtalálni a helyét és a lokális, regionális szükségletek, vágyak szerint *módosítani önmagát*.

Összefoglalva rövid kitérőnk az azt mondhatjuk el, hogy a fikatív helyek szerepe a választott csoportosítás szerint háromféle lehet: magát a fikciót jelölő, egy a valóságot érintő változtatás megvalósításának gondolatát sugalló, illetve egy valós változást megvalósító módszertani eszköz. Bár maguk a fikatív helynevek elsődleges szerepe az, hogy olvasójuk előzetes ismeret híján egyértelműen rájöjjön alakjukból, gyakran jellegzetes képzőik⁷ segítségével hogy fikatív helyekre referálnak, másodlagos szereppel is bírnak a saját kontextusukban. Láthatjuk, hogy a valósághoz kapcsolódó viszony egyre erősödik a három kategória ilyen sorrendű felsorolása esetén. Míg az irodalmi fikció esetében az elképzelt hely funkciója a valóságtól pont elválaszt, s nem merül fel az igény, hogy szemantikai értékeit, vagy az ezt tartalmazó állítások igazságértékét vizsgáljuk, addig a második két kategória a valósághoz olyan mértékben viszonyítható rendszert hoz létre vagy struktúrában talál helyet, ahol használhatóságuk pontosan az igazságértékek értékelése révén válik eldönthetővé. A fikció ilyen jellegű használata nem példanélküli a tudomány eszköztárában, az elképzelt közeledése a valósághoz a modellalkotás módszerében világosan tettenérhető nem csak az építészet, hanem a sok más tudományterületen is. A következőkben vessünk egy pillantást a modellrendszerek működésére.

Roman Frigg összefoglalása⁸ alapján elmondhatjuk, hogy a modell annak ellenére, hogy hipotetikus rendszer, mégis a valós világ vizsgált elemeire, a kiválasztott célrendszer leírására irányul. A modellalkotáskor tehát az általunk létrehozott hipotetikus rendszerről azt állítjuk, hogy az a világ egy bizonyos vizsgált részének vagy aspektusának reprezentációja. Frigg felvetése szerint a modellrendszer nem határozható meg tisztán matematikai vagy strukturális rendszerként, mert így kimaradna fizikai karakterének vizsgálhatósága: olyan elképzelt fizikai rendszerről beszélünk tehát, amely bár hipotetikus entitás, „ha valós lenne, fizikai lenne”. Emellett egyrészt az az érv szól, mely szerint a tudósok tapasztalataink alapján fizikai entitásként beszélnek a modellrendszerről, másrészt azt is beláthatjuk, hogy a modell kapcsolata a világgal nagyon szoros. A célrendszer, melyet leírni kíván, szintén nem fogható fel pusztán strukturásként, hiszen így mindössze két struktúra viszonyát vizsgálnánk, ezáltal a világ vizsgált része – mely nyilván nem tisztán strukturális - par se kiamaradna az elemzésből.

A modellrendszer és a fikció szoros kapcsolata a tudományban sokak által felfedezett párhuzam (pl. Maxwell, Veihinger, Cartwright, Fine, Goldfrey-Smith) és több elmélet is született a köztük levő viszony leírására (Russell parafrázis leírása, az új-meinongiánus szemlélet, Lewis teóriája). Ezek közül a jelen tanulmányomban pusztán a szimulációeméletről kívánok röviden képet adni, hiszen az intuitív kritikámban megfogalmazott érvekhez közel áll, így gondolatmenetem szempontjából kézenfekvő és viszonylag könnyen érthető eredményeket kínál a fikatív elemeket

tartalmazó állítások igazságfeltételeinek vizsgálata kapcsán. A szimulációelmélet megértéséhez meg kell ismerkedjünk egy alapvető fogalommal, amely a particular object kifejezés összevonásából létrehozva a „prop” névre hallgat. Definíció szerint propnak hívjuk azokat az objektumokat, melyek egy „képzeli el-játék” során szabályok, generatív alapelvek alkalmazásával valaminek az elképzelésére ösztönöz bennünket. A szimulációelméletben sokféle dolgot értelmezhetünk propként, regényt, filmet, színdarabot, festményt vagy játékot - a jelen esetben mi a nyelvészeti vizsgálódás miatt az irodalmi fikcióra vonatkoztatjuk ezek működését.

Míg Russell szerint a fikcionális szöveg hamis, mert nem referál, nem létező, nem megtörtént objektumokkal dolgozik, Strawson azt állítja, hogy nem definiálható tényszerű, igaz-hamis fogalmakkal. A szimulációelmélet szerint a fiktív szöveg igazsága valóban lazább kategória, amely nem mindig esik egybe az aktuális igazsággal, funkciója révén más, hiszen nem elhithető akar dolgokat, hanem propként elképzeltetni. Azonban belső igazságértékeinek vizsgálata széleskörű használata miatt elkerülhetetlen, szükséges. A propok egyik legfontosabb tulajdonsága tehát, hogy szabályaik révén úgy nevezett fikcionális igazságot generálnak. Ezt tehetik direkt módon, önmagukból következően, s ilyenkor primér igazságról beszélünk, vagy történhet indirekt módon, deduktív következtetésekből levonhatóan, s ekkor burkolt igazságokat kapunk. A modellrendszer eszköze gyakran a leírás: bár ezek nem valós leírások az esetek többségében, mégsem definiálhatók a valósággal kontrasztban, s a tudományos módszerek esetében pont a reálissal való viszony tisztázása válik lényegessé. A modellrendszer működése tehát a következőképpen írható le. Kiindulásként elsődleges feltevéseket teszünk, primér igazságokat fogalmazzuk meg. Általános alapelveket és generatív törvényeket rögzítünk általában nyelvészeti konvenciók, leírások segítségével, így további eredményeket kapunk a primér igazságokból. Vizsgálatunk végül konklúziókat vonunk le, s megismerjük és megértjük a beágyazott igazságokat.

Több kérdés is felvetődik az imént felvázolt leegyszerűsített működési elv kapcsán. Például az, hogy a modellrendszer bemutatásakor, definiálásakor milyen módon tudunk tulajdonságokat társítani hozzá. Nem jelent-e ellentmondást, hogy nem tér-időbeli absztrakt ideális objektumok fizikai rendszerek tulajdonságaival rendelkezzenek? Frigg javaslata szerint fikcionális, hogy az absztrakt rendszer „birtokolja-e” ezeket a tulajdonságokat, de nem is ez a lényeges. Egyszerűen így képzeljük el, s leírjuk a konkrét tulajdonságokkal a nem létező entitásokat. Még izgalmasabb kérdés, hogy milyen módon tudunk igazságértéket társítani a modellrendszerrel kapcsolatban álló állításokhoz, hol húzzuk meg a határt igaz és hamis között. Ennek megválaszolásához három különböző típusú fikcióval kapcsolatos állítástípust különíthetünk el. Az *intrafikcionális állítások* a fikció rendszerén belül maradnak, céljuk, hogy elképzeljük a történést. Az ilyen állítás igazsága nem „igazságtípusú”, ezért azt, hogy igaz valami a fikción belül a „fikcionális” jelzővel helyettesíthetjük. Definíció szerint az intrafikcionális állítás akkor és csak akkor fikcionális, ha az adott szövegben a propok és a generatív alapelvek az állítás elképzelését előírják. Az ilyen fiktív igazság teljes mértékben analóg módon működik a modell igazságával. A második típusú állítás-kör a *metafikcionális tételek* csoportja. Az ilyen állítások látszólag kilépnek a fikció belső világából, így egyaránt lehetnek igazak vagy hamisak, hiszen nem referáló fogalmakat találunk

bennük. Azonban Frigg érvelése szerint belátható, hogy ha egy metafikcionális kijelentést állítunk, valójában a vele elliptikus intrafikcionális tételt mondjuk ki, így a második típusú igazság visszavezethető a már ismert fiktív igazság definíciójára. A fiktív szöveg állításainak utolsó kategóriája a *transzfikcionális tételek*, az összehasonlító állítások speciális osztálya, melyek szerepe a nemlétező összevetése a létezővel. A tudományos modell esetén ez egy kiemelt jelentőségű kategória, hiszen a modellrendszer tulajdonságait ezek segítségével hasonlítjuk össze a cél rendszer jellemzőivel. A transzfikcionális állítások tehát egy olyan előre rögzített záradékállítással válnak olvashatóvá, mely az összehasonlítás releváns szempontjait tartalmazza. Ez abban segít, hogy belássuk, minőségében nem a létező dolgokat hasonlítjuk össze nemlétező objektumokkal, hanem azonos természetű tulajdonságokat vetünk össze egymással. Hogy mit jelent az egymáshoz hasonló tulajdonságok fogalma, úgy tűnik kontextusfüggő, azonban ez számunkra most nem jelent problémát, hiszen szemantikai értelemben megoldott a különböző minőségek összehasonlíthatóságából eredő nehézség. Ezen fogalmak bevezetésével tehát az igazságérték olyan alternatív válfajjaihoz jutunk, amely teljesskörű értelmezhetőséget ad a fiktív neveket tartalmazó szövegek esetében.

Ahogy a fiktív helynevek saját csoportosításakor láthattuk, az utópiákhoz köthető helynevek működése szorosan összefügg céljuk miatt a valósággal, de a látszólag leszakadó irodalmi fikció elemezhetőségét tekintve szintúgy analóg működésűnek tekinthető a világ létező dolgaival a szimulációelmélet révén. Összességében úgy tűnik, a létezőkre referáló tulajdonnevektől a fiktív helynevek bizony nem állnak messze, értelmezésük, szemantikai értékük tekintetében analóg módon működik egyik a másikkal. S bár a tudomány a létező dolgok kutatását célozza, gyakran a valóság megértéséhez, leírásához a modell eszközéhez fordul. A modell entitás azonban szoros rokonságban áll a fikció entitásaival a szimuláció-elmélet meggyőző érvelése nyomán, így a nemlétező szemantikája Russell vagy Strawson elméleténél szükségképpen közelebbi értelmezést kell hogy kapjon a létező vizsgálatának eredményeihez, melyet a fikcionális igazság fogalmának bevezetése véleményem szerint kézenfekvő módon old meg.

Forrásjegyzék:

Farkas-Kelemen: *Farkas Katalin – Kelemen János: Nyelvfilozófia, Áron Kiadó, Budapest, 2000.*

Sainsbury: *Mark Sainsbury: „Filozófiai logika”, in A.C. Grayling Filozófiai kalauz, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1997.*

Strawson: *Peter Strawson: A referálásról, in I.M.Copi – J.A. Gould (szerk.) Kortárs tanulmányok a logikaelmélet kérdéseiről, Gondolat, Budapest 1985.*

Zvolenszky: *Zvolenszky Zsófia: Megnevezés és szükségszerűség – Négy évtized távlatában in Kripke 2007.*

Lábjegyzetek:

1Clavino, Italo, Láthatatlan városok, Európa Könyvkiadó, Budapest, 2012.

2Morus, Tamás, Utópia, Szent István Társulat, Budapest, 2002.

3Downtown, Paul F., Ecopolis: Architecture and Cities for changing climate, CSIRO Publishing, Collingwood, Australia, 2009.

4Frigg, Roman, Models and fiction, on-line kiadás, Springer Science+Business Media B.V., 2009.

- 5Morus Tamás Utópiájában a Sehol sziget fővárosának neve (az eredeti latin szövegben a név Amaurotum).
- 6Choay, Françoise, Utopia and the Anthropological Status of built space, in Zeppelin Magazin no. 32, 2005.03.
- 7Bényei, Ágnes, Helynévképzés a magyarban, Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2012.
- 8Frigg, Roman, Models and fiction, on-line kiadás, Springer Science+Business Media B.V., 2009.

2. Fikció és tudomány

2.1. Modell-alkalmazás a tudomány eszköztárában

(modell definíciója, nyelvfilozófia és lehetséges világok elmélete, a fikció alkalmazása a modellező gondolkodásban)

Gamut: Logic, language and meaning

Frigg, Roman: Models and fiction)

Mi az oka, hogy természetes a fikció szerepe a tudományos módszertanban? Hogyan kapcsolódik össze a fikció és a modell? Irodalmi fikció és tudományos modell analogiája a pretence-elmélet segítségével.

Modell és fikció (Roman Frigg)

1.

- modellrendszer: hipotetikus rendszer
- a valós világ vizsgált elemei: célrendszer

A modell létrehozásának 2 aktusa:

1. a tanulmány tárgyaként hipotetikus rendszert hozunk létre (modellrendszer)
2. állításunk szerint ez a rendszer a világ egy bizonyos vizsgált részének vagy aspektusának reprezentációja

Milyen természetű rendszer a modell?

Milyen módon jelenlíti meg a modellt a célr-t?

- szoros kapcsolat az irodalmi fikcióval
- pretence theory-n alapuló szemlélet

2. Szigorítás a struktúrákon

A modellrendszer halmazelméleti értelemben struktúra (van Fraassen, French és Ladyman)

$S = (U, R)$

U: nem üreshalmaz, a halmaz értelmezési tartománya (domain)

R: nem üreshalmaz, relációhalmaz U-n. extenzionálisan definiált relációk (pl. rendezett párok)

- nem tudunk meg sokat az U tárgyak természetéről
- nem határozható meg a modell tisztán struktúrákkal, hiszen így hiányzik a fizikai karakterének vizsgálata
- új szemlélet: A *mr.* elképzelt fizikai rendszer, hipotetikus entitás, amely a tér-időben nem létezik, de emellett nem tisztán matematikai vagy strukturális rendszer: ha valós lenne, fizikai lenne. (Frigg, Godfrey Smith)

Miért vetjük el a strukturalista szemléletet?

1. A tudósok fizikai entitásként beszélnek a *mr.*-ről.
2. A *mr.* és a világ kapcsolata: összekötő rendszer a célrendszerrel
köztük morfizmus (izomorfizmus, részleges izomorfizmus, homomorfizmus, beágyazottság)

Ha pusztán két struktúra közti viszonyt vizsgálunk, kimarad a világ vizsgált része par se, amely nyilván nem feltétlenül strukturális.

Érvek a 2. pont állítását bizonyítandó:

2.1. A strukturalista állítások absztraktak abban az értelemben, hogy akkor és csak akkor igazak, ha léteznek még konkrétabb állítások, amelyek szintén igazak.

$St = (U = \langle a, b, c \rangle, R = \langle \langle a, b \rangle, \langle b, c \rangle, \langle a, c \rangle \rangle)$ ahol R tranzitív reláció a rendezett párokon

2.2. A strukturális állításokat megalapozó leírások szinte sosem igaz leírásai a célrendszernek: idealizáltak, hipotetikus rendszert írnak le, mely különbözik a célrendszertől.

Valójában a hipotetikus rendszerek maguk a modellrendszerek, melyeket megérteni igyekszünk, így:

A modellrendszer (definíció): azon hipotetikus fizikai entitások, amelyeket a strukturális állításokat megalapozó leírások határoznak meg. Mondhatnánk még: a modell tehát kompozit entitás, mely egy hipotetikus entitásból és strukturális részekből áll.

Σ : A tudományos modellezés hipotetikus rendszereket is magában foglal.

3. Modellrendszer és fikció

- irodalmi fikció és tudomány párhuzamos volta (Maxwell), 'as if' filozófia (Veihinger, 1911)

- modell és fikció szoros viszonya a tudományban (Cartwright, Fine)

- A tudomány modellrendszerei matematikai fogalmakkal leírhatók, de nem pusztán matematikai objektumok (Goldfrey-Smith, 2006)

A modellrendszerrel kapcsolatban felvetődő problémák:

I1/ Identitásfeltételek: mikor identikusak a különböző leírásokkal meghatározott modellrendszerek

I2/ Tulajdonságok társítása: ellentmondás:

fizikai rendszerek tulajdonságok vs. nem tér-időbeli létezők
absztrakt ideális objektumok

I3/ Összehasonlító állítások: nem létező és létező hasonltsága

2 modellrendszer összehasonlíthatósága

I4/ Modellrendszerek igazságértéke: melyek az igaz/hamis állítások, hol a határ?

I5/ Episztemológia: hogyan bizonyítjuk a modellrendszerrel kapcsolatos állításokat? Hogyan elmélkedünk róluk?

I6/ Metafizikai állásfoglalások: milyen megállapítások következnek és hogyan bizonyíthatók?

Σ : A pretence theory ezeket a kérdéseket megválaszolja.

(Egyéb megközelítések: Russell - parafrázis leírás
új-Meinongianus szemlélet
Lewis megengedő elmélete)

Modellrendszer

Irodalmi fikció

1

tudományos művek
nem valós, aktuális rendszerek leírásai

irodalmi, művészeti
nem igaz leírások
nem denotál objektumokat

2

Csak a szükséges tulajdonságok vannak leírva, de közben tudjuk, hogy vannak más tulajdonságai is: tovább mutat az explicit tartalmánál.

3

A plusz tartalom megismerésére implicit következtetési szabályok: alapvető aspektus bizonyos állítások igazságértékének megállapításához.

4

Az összehasonlítások révén a valós rendszerekről tanulunk, az egzakt összehasonlítás fontossága a modell- és a célrendszer között.

4. A pretence theory

Az emberek képesek elképzelni dolgokat (Walton, 1990)

PROP (particular object): olyan objektum, ami valaminek az elképzelésére kényszerít/ ösztönöz

- szabályok, generatív elvek alkalmazásával válik egy objektum proppá

- prop → elképzel : színlelési játék (make-believe)

- a pretence theory-ban prop: regény, film, festmény, színdarab, zene, gyermekjáték

vizsgált eset: az irodalmi fikció, mint prop

szabályok: - ad hoc (egyéni, nem hivatalos)

- stabil (közösségi, hivatalos, felhatalmazott) → prop

Egy prop reprezentáció, ha egy felhatalmazott játékban prop.

Reprezentáció definíciója: Azon dolgok, melyek a hivatalos színlelési játékokban a propként működés társadalmi funkciójával rendelkeznek.

A propok fikcionális igazságot generálnak tulajdonságaik és generatív alapelveik révén.

A fikcionális igazság generálható:

- direkt módon → primér igazság (propból következik)

- indirekt módon → burkolt/bennefoglalt igazság (deduktív, következtetési szabályokból)

Mi különbözteti meg a fikcionális szöveget a más típusú írásoktól?

Gyakori szemlélet: a fikcionális szöveg hamis és nem referál, nem létező, meg nem történt objektumokkal dolgozik → hamis (I. Russell)

Ezzel szemben: nem definiálható a tény(szerű), igaz/hamis fogalmakkal (I. Strawson) (regény vs. traktátus)

A fiktív szövegnek megvan az a szerepe, hogy a színlelési játékban propként szolgál.

Σ: A különbség: mi a célunk vele? A fikcionális szöveg elképzeltet dolgokat, s nem elhítt.

Kompatibilis, felcserélhető, egybeeshet az aktuális igazsággal - míg a tényszerű írás esetében nem megengedett a valótlanság.

5. Modellek és képzelet

A modellrendszer eszköze: a leírás, mely propként működik a színlelési játékokban. Nem tényszerű leírások, de nem előfeltételük a valótlanság, nem a valósággal kontrasztban definiált. Sőt, pont a valósággal való viszony tisztázása lényeges a tudományos módszerek esetén.

Kiindulás: primér feltevés → általános alapelvek, törvények → cél: konklúzió
primér igazság   direkt generatív alapelvek   beágyazott igazság
= nyelvészeti konvenciók a leírások megértéséhez
indirekt generatív alapelvek
= további eredmények a primér igazságokból

A modellrendszerrel kapcsolatban felvetődő problémákra válaszok a pretence theory segítségével:

12/ Tulajdonságok társítása:

(ellentmondás: fizikai rendszerek tulajdonságok   vs.   nem tér-időbeli létezők
absztrakt ideális objektumok)

Fikcionális, hogy a modellrendszer rendelkezik bizonyos öt meghatározó tulajdonságokkal, de elképzeljük, hogy rendelkezik. Egyszerűen konkrét tulajdonságokkal írunk le nem létező entitásokat.

14/ Modellrendszerek igazságértéke: (melyek az igaz/hamis állítások, hol a határ?)

Szoros kapcsolat a fikció igazsága és a modellrendszer igazsága között.

3 típusú fikcióval kapcsolatban álló állítás a tudományban: intra-, meta-, transzfikcionális (Curry, 1990)

1/ Intrafikcionális állítás: a fikció rendszerén belül marad, a cél, hogy elképzeljük a történet.

Az igazság a fikcióban nem igazságtípusú egyáltalán: "igaz a fikcióban" → "fikcionális"

$F_w(p)$: fiktív a w munkában, hogy p ..., ahol p intrafikcionális tétel megfelelője.

Mikor fikcionális p w -ben?

Vegyünk egy w színlelési játékot, mely w munkán alapul, w -prop és w -generatív alapelvek mellett.

A p akkor és csak akkor fikcionális a w munkában, ha a w -prop és a w -generatív alapelvek p elképzelését írják elő (= ha $F_w(p)$ igaz, fikcionális igazság)

A propok folyamatosan ilyen fikcionális igazságokat generálnak, még ha nem is tudunk róluk, függetlenül az elképzelőtől.

→ Fikcionális világok fogalma: A w munka világa az összes w -ben fikcionális tétel halmaza.

Fiktív igazság || modell igazság:

p: a modellel kapcsolatos állítás

w: a modellrendszer leírása

w-generatív alapelvek: a modell törvényei, alapelvei

1/ Identitásfeltételek: két modell akkor és csak akkor identikus, ha a két modell világa - azaz a két modellben fikcionális tételek halmaza - azonos.

2/ Metafikcionális tételek: eredeti tételek, amelyek ugyanúgy lehetnek igazak vagy hamisak.

Hogyan történhet ez, ha a tételekben szereplő egyes fogalmak nem referálnak?

Amikor metafikcionálisan "p"-t állítjuk, valójában a vele elliptikus "w munkában, p"-t állítjuk.

A 'w munkában, p"-t állítás pedig egyenértékű azzal, hogy p fikcionális w-ben ($=F_w(p)$)

$F_w(p)$ akkor és csak akkor igaz, ha p fikcionális a w munkában, tehát a w-prop és a w-generatív alapelvek p elképzelését írják elő.

Σ : A metafikcionális igazság visszavezethető az ellipszis miatt az intrafikcionális állítás igazságához.

3/ Transzfikcionális tételek: összehasonlítani valamit a nemlétezővel = **I3 összehasonlító állítások:**

Speciális eset vizsgálata: a modellrendszer és a célrendszer tulajdonságainak összevetése

A transzfikcionális állítások egy olyan előre rögzített záradékállítással válnak olvashatóvá, amely az összehasonlítás releváns szempontjait tartalmazza. Ezáltal nem tárgyak közti összehasonlítással, hanem tulajdonságok összehasonlításával dolgozunk.

Hogy mi jelenti a hasonló tulajdonságokat, az kontextusfüggő, de ez nem probléma hiszen szemantikai értelemben megoldott a probléma a nemlétező-létező viszony helyett a tulajdonságok relációjának vizsgálatával.

15/ Episztemológia: (hogyan bizonyítjuk a modellrendszerrel kapcsolatos állításokat? Hogyan elmélkedünk róluk?)

Úgy tanulmányozzuk a modellt, hogy megkeressük, mi következik a modell elsődleges igazságából és az indirekt generatív szabályokból. (tudomány: a kiinduló feltételekből levonható következtetések vizsgálata)

16/ Metafizikai állásfoglalások: (milyen megállapítások következnek és hogyan bizonyíthatók)

Milyen metafizikai szükségszerűségeket von maga után a modellek ilyenén értelmezése?

Semmilyet.

(Walton: antirealista, Meinong: metafizikai)

Miért nem szubjektív a modell? (mindenki másként képzel el dolgokat)

A pretence theory-ban a felhatalmazott színlelési játékok kapcsán használt képzeletet maga a

prop és a generatív szabályok szankcionálják, amelyek nyilvánosak a releváns közösség számára.

Σ : A modell mindenki számára ugyanaz.

Reprezentáció fogalma: prop egy hivatalos színlelési játékban (pl. a modell rendszer leírása, egy regény szövege, film képi világa stb.) → *p* reprezentáció

A tudományban a reprezentáció fogalma: a modellrendszer és a célrendszer közti reláció
→ *t* reprezentáció

A modell létrehozásának 2 aktusa:

- 1. egy hipotetikus objektumot leíró p-reprezentáció bevezetése*
- 2. annak állítása, hogy az elképzelt objektum t-reprezentálja a releváns tárgyrendszert (egy nem referáló elem= célrendszer nélküli reprezentáció, csak p-rep., nincs t-rep.)*

6. Közjáték: a matematika használata

Hogyan tekint a matematikára a modellrendszerek nem-formális karakterét kiemelő szemlélet?

A matematika használata az elképzelt dolgok kapcsán = az anyagi világ elemei kapcsán.

Saphiro: a matematika az absztrakt struktúrák vizsgálata, az egyenletek pl. struktúrák leírására szolgáló kifejezések. A struktúrák platonikus entitások, az emberi elmétől függetlenül léteznek.

7. A tudományos modellezés elemei

ábra

8. Konklúzió és kitekintés

A tudományos modellezés és az irodalmi fikció közös vonásai

→ *a fikcióelméletek használhatóak a modellezésben*

→ *problémák (I1-6)*

megoldásként alkalmazható a pretence theory.

→ *képet kapunk a tudományos modellezés komplex voltáról.*

Modell vs. gondolkísérlet: egyenművek vesszük őket a jelen értekezésben

A pretence theory kapcsán felvetődő problémák:

1. képzelet: néhány aspektusa összeegyeztethetetlen a tudománnyal

2. generatív szabályok általános fogalma: intuitíve tiszta, de nehezen definiálható (l. valóság és közös hit alapelvek, Walton 1990)

Továbbgondolandó: hogyan t-reprezentálja a modellrendszer a respektív célt? (Elgin, 1996)

2.2. Jövőkutatás

(víziók és gondolkodás a jövőről – áttekintés, a futuroológia mint tudomány, módszertan, elfogadhatóság)

(*Francoise Choay: La regle et le modele*

Dr. Nováky Erzsébet Jövőkutatási tanulmányok 1998-2005

Galántai Zoltán cikkek, BME jövőobszervatórium kutatócsoport)

2.3. Tudományos-fiktív helyek

(science fiction, sci-fi és utópia viszonya, egy lehetséges csoportosítás, összevetve Az ember tragédiája 11. falanszter, 12. Az űr, 13. Eszkimó színek helyszínjeivel)

(Williams, Raymond: *Utopia and Science Fiction*)

Moylan, Tom: *Demand the impossible - Science fiction and the utopian imagination*

Madách Imre: *Az ember tragédiája*)

Raymond Williams: Utópia és Science-fiction

A tudományos és az utópikus fikció között evidens kapcsolat van, ám ez a reláció árnyalt, és kifejezetten komplex.

Az utópikus fikció csoportosítása:

<i>utópia</i>	<i>paradicsom</i>	<i>külső transzformáción átesett világ</i>	<i>akaratlagos transzformáción átesett világ</i>	<i>technikai transzformáción átesett világ</i>
<i>disztópia</i>	<i>pokol</i>			
<i>Az ember tragédiája</i>	<i>az Űr</i>		<i>történeti színek</i>	<i>a falanszter szín az eszkimó szín</i>
<i>domináns elem</i>	<i>a hely</i>	<i>az emberi történelem</i>	<i>társadalmi és politikai transzformációk</i>	<i>technológiai determinizmus</i>
<i>eszköze</i>	<i>nem az utazásban keresendő</i>	<i>a természeti jelenségekre irányuló kiemelt tudományos figyelem</i>	<i>alkalmazott tudomány visszatérés a természetbe</i>	<i>alkalmazott tudomány</i>
<i>utópikusság</i>	<i>- ritkán, vagy látens módon (Land of Cokaygne) - varázslatos/ vallásos - nem</i>	<i>- kevesebb, vagy több, mint az utópia - az ember erőtlensége, kicsisége - pl. Wells: In the</i>	<i>utópikus - társadalmi hatóerő - esetenként nem-materiális tudomány és primitív</i>	<i>utópikus - társadalmi vonatkozások a technikai változásokból adódnak - tudatos vágy</i>

	elképzelt emberi társadalomra vonatköztatva	days of the comet	gazdaság	vagy figyelmeztetés
--	--	----------------------	----------	------------------------

Utópia és sci-fi

- Engels: utópista vs. tudományos szocializmus

lehetnek-e a történelmi fejlődés törvényei tudományosak? vagy összeegyeztethető-e a tudomány az utópiával?

- az utópia mára átértékelődött, szinoním lett a szükséges vágy-vektorral

- ennek a vágnak a jellege azonban rendkívül sokféle lehet, változik a története folyamán

- (figyelmeztetés)

Elem: a hagyományos realizmus megszakítása

A tudomány fogalma utópikusként értelmezhető: vágy → törvények (túl egyszerű)
↔ az utópikus helyzetek sokfélesége

<i>Morus: Utópia</i>	<i>Bacon: New Atlantis</i>
<i>humanista utópia</i>	<i>tudományos utópia</i>
<i>akaratlagos általános transzformáció</i>	<i>technológiai transzformáció</i>
<i>együttműködésen alapuló megélhetési gazdaság</i>	<i>a szabad termelés utópiája ipari gazdaság</i>

A vágyat sosem absztrahálhatjuk, az mindig egyedi marad.

<i>Bulwer-Lytton: The coming race</i>	<i>Bellamy: Looking backward</i>	<i>Morris: News from nowhere</i>
<i>arisztokratikus-liberális kulturális anarchia</i>	<i>nem vágyakon alapul transzformált jövőbeli társadalmi élet utilitarianista szocializmus</i>	<i>az utópiába átlépés útja: háború és forradalom szentimentális heurisztikus transzformáció (vs. felszabadulás, megváltás, vagy racionális belátás)</i>

Abensour: periodizálja az utópia alakulását. Az 1850-es évektől az alternatív szervezeti modellek építése helyett az alternatív értékek nyitottabb, heurisztikus diskurzusa jelenik meg.

“a vágy tanítása”

akarlatlagos társadalmi transzformáció → technikai transzformáció → társadalmi gépezet

szisztematikus működés	heurisztikus működés
kevés hely az észlelhető életre	szenimentális vágy elidegenedés életmódja

Az utópia már nem egy távoli sziget, vagy épp felfedezett új világ, hanem a saját, jól ismert országunk esik át történelmi változáson: az elképzet transzformáció módja is megváltozik.

átlépés	Morris	Wells
	forradalmi (II kapitalizmus ágai: forradalmi/ szocialista)	modernizáló, racionalizáló erő ész eszköze: technológia célja: hatékony, megtervezett társadalom a kapitalizmus, a technika és a termelés által meghatározott jövő

Sci-fi:

- az élet és életformák fizikai feltételeinek átformálása
- exotikus, természetfeletti vonás
- a sci-fi hipotetikus tudományának ellentétéként jelenik meg gyakran a mindennapi/ kalkulált fantázia
- modern tudomány: természet-történet
tudományos anthropológia
- az utópia előtt és azon túl

SF	Utópia
nem társadalmi nem morális új élet- új fajok, új természet	társadalmi morális

Mix:

Ursula Leguin: *The DISPOSSESSED*

az utópikus és nem utópikus lehetőség egyszerre

*a létező társadalom visszametszése a morális előnyök érdekében
nyitott kockázatvállaló kísérlet (klasszikus utópiák működése)*

Huxley: Szép új világ

- wellsi racionalitás*
- forradalmi szocializmus*
- mellékszál: testületi kapitalizmus*
- stabilitás-identitás- közösség*

*Displacement: vágy másik tér és idő létezésére
subjunktívusz / displaced indikatívusz*

3. 3 metszet

3.1. Elemzés szempontjai

- a film háttere (eredeti könyv vagy forgatókönyv)
- jövőkép megfogalmazása
- korabeli jövőkép feltérképezése
- társadalmi utópia megfogalmazódása
- ökológiai vonatkozás
- képi világ
- építészeti vonatkozások

3.2. Coline Serreau: La Belle Verte

(mennyország vs. technológia és tudatos változtatás)

3.3. Steven Spielberg: A.I.

(külső változás _____ technológiai változtatás)

3.4. Tarkovskij: Solaris

(amikor csődöt mond a kategorizálás: magunk)

4. Összefoglalás

(mag: társadalmi irányultság, jövőképek "naív" leképeződései a fikció eszköze segítségével.

Ernst Bloch fogalmai: absztrakt utopia és konkrét utópia ----futurológia

utópiával, fikcióval dolgozó építészeti módszertanok kapcsolata a fentiekkel)

(Ernst Simon Bloch: Az utopia szelleme

Alberto Magnaghi -Ecoville projekt

Aldo Cibic online riportok - rethinking happiness project)

Ernst Bloch fogalmai

absztrakt utópia: paradicsom, aranykor, fantasztikus elemekkel tarkított világa

és konkrét utópia: milyen lesz a jövő, hatással lenni rá ----futurológia